گفتوگۆ لەسەر خوانی خوێنین
کۆڕامانێک لە ئەنفال

ئامادەکردنی

حەمە کاکەڕەش

سوید
2007

ناوی کتێب: گفتوگۆ لەسەر خوانی خوێنین & کۆڕامانێک لە ئەنفال
ئامادەکردنی: حەمە کاکەڕەش
بەشداربووان: بەختیار عەلی، هەندرێن،. د. ئەحمەدی مەلا. هیوا قادر. ئیسماعیل حەمەئەمین.
شێرزاد حەسەن. گۆران بابە عەلی.
ساڵی چاپ: 2007
وێنەی بەرگ:
چاپ:بەڕێوەبەرایەتی چاپ و بڵاوکردنەوەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەرێمی کوردستان
ژمارەی سپاردن:

دەستپێک

لە بەرامبەر کارەساتی ئەنفال دا هەرچییەک بکرێت کەمە، کەم بەو مانایەی لە هیچ کتێب و مۆسیقاو شیعرو جیرۆک و شانۆ و ڕۆمانێک دا جێگای هەڵوەرینی ڕۆحی ئەو هەموو

ئینسانەی کورد نابێتەوە، من دەزانم زریکەی منداڵ قیژەی ژن ئاهو حەسرەتی پیرە مێرد ئەمانە نا نووسرێنەوە و ڕەسم ناکرێن بە هیچ ئامێرێک نا ژەنرێن، بەڵام خیتابی دووبارەو سوواوی حیزبەکان و بە ناو ڕۆشنبیرەکانی حیزب زۆر لەوە لاوازترن بتوانن قسە لە سەر ئەنفال بکەن، هەر ئەم لاوازی و بێتوانایی قسە کردن و نەبوونی زمانی دەربڕینەیە لای حیزبەکان وایکردووە یادکردنەوەی ساڵانەی ئەنفال لە دۆخێکی ساردوسڕو مردوودا قەتیس بکرێت.

قەتیس بوونی یادکردنەوەی ساڵانە لەو دۆخەداو نەبوونی قسە و گوتارێکی هەستیارو قووڵ وای لێکردم بیر لەوە بکەمەوە لە پرۆژەی کتێبێک دا چەند ڕۆشنبیرێکی دیاری کورد بدوێنم تا وەڵامەکانیان کتێبێک بێت بۆ مێژوو، بۆئەوەی بە ڕۆشنبیرییەکی هەستیارو ڕامانێکی ئینسانییەوە کە زۆر دوورە لە شیعاراتی حیزب و یادکردنەوەی مردووی ساڵانە خوێندنەوەکانی خۆیان لە زۆر ڕووەوە لەسەر ئەنفال بخەنەڕوو، تا هێندەی تر ئەو بۆشاییە مردووەی نێوان ڕۆشنبیرانی کورد و عەقڵی حیزب و دەسەڵاتداری کوردی بخرێتەڕوو، بۆئەوەی ڕوونتریش ئەو خەمساردی و نەکردەییانە بخرێنەڕوو کە سەبارەت بە کارەساتێکی تراژیدی وەک ئەنفال هەیە.

کۆی ئەم گفتووگۆیانە کە لەناو ئەم کتێبەدا کۆکراونەتەوە، بەشێکە لەبەردەوامی پرۆژەیەکی خۆم کە ڕەنگە لەو نزیکانەدا چەند بەشێکی تری بەدوادابێت.

تەمەنا دەکەم ئەم سەرنجانەی کە لەم گفتوگۆیانەدا خراونەتەڕوو ببنە هۆی کارکردنی بەپەلەی زیاتر و کارامەتر سەبارەت بە ئەنفال.

حەمە کاکەڕەش

سوید

ئەم گفتوگۆیە بەشێکە لە کتێبی (گفتوگۆ لەسەر خوانی خوێنین)

بەختیار عەلی

شەڕی ڕۆشنبیریی ئێمە دەبێت ئاراستەی ئەو خۆئەڤینییە ترسناک و دیدکوژە بکرێت، کە وادەکات دەسەڵاتێک لە دایکبێت بەدنازییەکی ناڕەوا بەسەر تەواوی کۆمەڵگادا بکات

بەختیار عەلی

پرسیار/ ئەگەر بهاتایە ئەنفال لە وڵاتێکی ئیسلامیدا ڕووینەدایە و هەروەها مانایەکی ئیسلامیشی پێنەدرایە پێتانوایە ئەنفال بتوانرایە نوقمی بێدەنگییەکی وابکرێت، هەم لە لایەن وڵاتانی دراوسێوە تا دەگاتە هەموو وڵاتە ئیسلامییەکانی دونیا، ئەوسا وڵاتانی ئەوروپی؟

بەختیارعەلی: بایەخنەدان بە کارەسات و بیرچوونەوەی بەشێکی گرنگی مێژووی مرۆڤە. مرۆڤایەتی کەمجار کارەساتە گەورەکانی مێژووی خۆی بیردەمێنێت. ئەو کۆمەڵگایانەی مێژوویەکی درێژیان لەگەڵ توندوتیژیدا هەیە، یادەوەرییەکی لاوازتریان لە کۆمەڵگاکانی دیکە هەیە. یەکێک لە ئامانجە گەورەکانی مۆدێرنە، ئەوەبوو کۆمەڵگا لەسەر بنەمایەکی ئەخلاقی تازە دابمەزرێنێت، بەڵام هەر خودی مۆدێرنە ئەو ئەگەرەی هێنایە مەیدان کۆمەڵگایەک سەرهەڵبدات بە کەرەستە جەنگییەکانی مۆدێرنە پڕچەک بێت و بە ڕەوشت عەقڵیش نوقمی کۆنخوازی و ترادسیۆن پەرستی بێت. ئەم ئەگەر وایکرد لە نێوان مۆدێرنەی زانستی و مۆدێرنەی ئەخلاقیدا پردەکان بڕوخێن و لەمپەرەکان گەورەبن. گەشەی شێتانەی زانست و بازرگانی وادەکەن زیرەکی زانستی مرۆڤ وەک زیرەکی ئەخلاقیانەی نەبێت. کاتێک مۆدێرنە کورتدەبێتەوە بۆ مۆدێرنەیەکی زانستی و دیوە ئەخلاقییەکەی خۆی دەدۆڕێنێت، ئیدی کۆمەڵێک مۆدێلی ترسناکی حوکمکردن بەرهەمدێت، کۆمەڵێک مۆدێل لە وێنەی دەوڵەتی نازی و ستالینی و بەعسی. بەبڕوای من ڕووبەرێکی گەورەی ئیسلامی سیاسی هاوچەرخیش لەسەر هەمان هێڵی فاشی دەجوڵێتەوە. بەعس دەوڵەتێکی بەدەوی بوو کە خۆی فێری فڕۆکە لێخوڕین کردبوو، دەوڵەتێک بە ئەخلاقیاتی خێڵێکی سەرەتاییەوە، بەڵام خاوەنی دواهەمین و نوێترین شێوەی چەک بوو. دەبێت بزانین کە ململانێی هەرە گەورەی ئێستای دونیا لە نێوان ئەم دوو ڕەهەندەدایە، دەوڵەتگەلێک کە دەیانەوێت سوود لە ڕووە زازستێکەی مۆدێرنە ببینین، بێئەوەی ڕەهەندە کلتووری و ئەخلاقییەکەی قەبووڵبکەن. بۆ نمونە.. ئێران دەیەوێت خاوەنی چەکی ئەتۆم بێت، هەموو جۆرە تەکنۆلۆژیایەکی مۆدێرن

بێت، بەڵام مل بۆ هیچ جۆرە کرانەوەیەکی ئەخلاقی و فیکری نەدات. لێرەوە شارستانێتی دینی خۆرهەڵاتی لە ناوەوەڕا تووشی کەرتبوونێکی کوشندە هاتووە، فاشیزمی بەعس سەرەتای مۆدێلی یەکەمی ئەو فاشیزمە دینییەی ئەمڕۆ بوو. خودی فاشیزمی دینیش لە سەر بنەمایەکی گەورە و بنەڕەتی دامەزراوە کە جیاکردنەوەی مۆدێرنەی زانستییە لە مۆدێرنەی ئەخلاقی. لە ئەخلاقیاتی بەدەویدا، مرۆڤ وەک بوونەوەرێکی گشتی و چوونیەک بوونی نییە، مرۆڤ بوونەوەرێکە تەنیا لە ناو قەبیلە و عەشرەتدا مانای هەیە. ئینسان وەک مەخلوقێکی سەربەخۆ، تەنیا بەهای خۆی لە خۆیەوە وەرناگرێت لە لەدایک نەبوونەوە. مرۆڤ لە کلتووری ئێمەدا بۆ ساتێکیش لە بیردا نەبووە، تا لەوە سەرمان بسوڕمێت بۆ لە یادچۆتەوە. ئەنفال درێژکراوەی کولتووری لە یادچوونەوەی ئینسانە. لە ڕاستدا زۆر قووڵ بڕوانین شتێک نییە ناوی لە بیرکردنی ئەنفال بێت، شتێک نییە ناوی بێدەنگ بوون بێت دەرهەق بە ئەنفال، بەڵکو شتێکی گشتیتر هەیە ناوی بیرچوونەوەی ئینسانە. لە هەرجێگایەکدا مرۆڤ وەک مانایەکی سەربەخۆ و بەهایەکی سەربەخۆ لە دایک نەبەبێت، هەستکردن بە کارەسات لە دایک نابێت. لە بیرکردنی ئەنفال قووڵ پەیوەندی بە چەمکی یادەوەرییەوە هەیە. لە کلتووری ئێمەدا دەبێت سێ جۆر یادەوەری جیابکەینەوە: یەکەم یادەوەری دینییە. دووەم: یادەوەری نەتەوەییە. سێهەم: یادەوەرییەکی گشتی مرۆڤانەیە. یادەوەری دینی ئەو بەشەیە لە یادەوەری کە کلتووری دینی و ڕەمزەکانی دەپارێزێت، یادەوەرییەکە لە سەدەی بیستدا بەجۆرێکی ترسناک لاواز دەبێت. بە حوکمی ئەوەی ئەنفال هەڵگری هەندێک سەمبولی دینیشە، ئەم بەشە لە یادەوەری لە مەسەلەی ئەنفالدا چالاک نەبوو. ئەوەی ئەنفالی پاراستوە و هەڵیگرتووە یادەوەری ناسیونالیستی ئێمەیە. کێشەکە ئەوەیە ڕەهەندە ئینسانییەکانی ئەم یادەوەرییە ناسیونالیستییە زۆر لاوازە، هەرکات ئەم یادەوەرییە باس لە کوشتن و قڕانکردن دەکات بۆدەستکەوتێکی حیزبی و سیاسی دەگەڕێت ، ئیدی قووڵکردنەوەی ڕەهەندە ئینسانییەکانی بۆ گرنگ نییە . ڕاستە ئەنفال کێشەیەکی ناسیونالیستی و سیاسییە، بەڵام بۆئەوەی بمێنێتەوە و بژی و هەمیشە زیندوو بێت، دەبێت ببێت بە کێشەیەکی ئینسانی، دەبێت ببێتە دینەمۆ و بزوێنەری سەرەکی پێناسەکردنەوەی مرۆڤ و ئازادی. بە مانایەکی تر گرنگی ئەنفال لەوەدا نییە کە وەک مانا و دەلالەت کاریگەرییەکی گەورەی لەسەر سیستمی ئەخلاقی عەرەبی هەیە، ئەوە نییە کە دین وەک پانتاییەکی مێژوویی دەخاتە ژێر گومانەوە، چونکە قووڵبوونەوە لە ئەنفالدا کۆی پێکهات و ستراکتوری سیاسی و ئەخلاقی کۆمەڵگای کوردی خۆشی دەخاتە ژێر پرسیارەوە. بۆ ئەوەی بتوانین حورمەتی ئەنفال بپارێزین دەبێت لە کولتوورێکی دینی چەپێنەرەوە، لە کلتوورێکی ناسیونالیستی کورتبینەوە کە ڕێزی نەتەوەی لە سەر حیسابی ڕێزی مرۆڤ بونیادناوە، بپەڕینەوە بۆ جۆرێک لە ناسیونالیزم کە ڕێزی نەتەوە بە ڕێزی مرۆڤ دەپێوێت، نەوەک ڕێزی مرۆڤ بە ڕێزی نەتەوە بپوێت. تا ئەو جێگایەی مرۆڤ تێیدا وەک جەوهەری هەموو شتێک و وەک بەهایەکی ڕاستەقینە و باڵا تەماشاناکرێت، ئەنفال وەک تراژیدیایەکی ئینسانی گەورە ڕەهەندە ڕاستەقینەکانی خۆی وەرناگرێت. لێرەوە مەسەلەی بێدەنگیکردن لە ئەنفال تەنیا پابەندی ئیسلام نییە، بەڵکو

پابەندی کۆی ستراکتوری سیاسی و ئەخلاقی ئێمەیە. بە واتایەکی تربایەخنەدان بەمجۆرە تاوانە ترسناکانە ڕیشەی جۆراوجۆرو جیاوازیان هەیە.ئێمەی کورد لە بەر کۆمەڵێک هۆی تایبەت لە بیریدەبەینەوە، عەرەب و موسوڵمانان لە بەرهۆی تر. خۆرئاواش لە بەر هۆی دیکە. باوەڕم بەوە نییە هەموو شتەکان بۆ باڵادەستی ئیسلام بگێڕینەوە، ئیسلام بەشێکە لە هۆکانی ڕوودانی ئەنفال و بیرچوونەوەی،دیوە زەقەکەیەتی، ئەو دیوەیەتی کە زیاتر دەبینرێت و پترسەر ئاو کەوتووە، بەڵام لە ژێرەوەڕا هۆکاری زۆر هەیە کە کۆمەکی یادچوونەوە دەکەن. دەبێت بشزانین، جگە لە هۆکاری لە دایک نەبوونی ئینسان وەک فەردێکی ئازد و سەربەخۆ، هۆکاری دیکەش هەیە، ویژدانی ئادەمیزاد هەمیشە کۆمەڵێک تەمتومانی نەتەوەیی و ڕەگەزگەرا گوتوێتی، هەمیشە پەردەیەکی سیاسی ڕەش ئەم ویژدانە لە ئیلتیزاماتە مرۆڤانەکەی دوردەخاتەوە، دوای تێپەڕینی پتر لە نەوەد ساڵ تورکەکان تا ئێستا نایانەوێت دان بە ڕەشەکوژی ئەرمنەکاندا بنێن.هەندێک لە ئەوروپییەکان ناچنە ژێرباری تاوانەکانی سەردەمی کۆلۆنیالی، زۆر لە ئەمریکییەکان دەرهەق بە قڕانی هیندە سوورەکان و تاوانەکانیان دەرهەق بە ڕەش پێستان بێدەنگن. پێدەچێت مرۆڤ بەر لەوەی مرۆڤ بێت حەیوانێکی سیاسی بێت، حەیوانێک ڕەهەندە مرۆڤانەکانی خۆی بۆ ئامانج و مەبەستی سیاسی زۆر چکۆلانە و کەمبەها فرۆشتوە. ئەوەی ئێستا گوێی لە کەسانی وەک سەدام حسەین و عەلی کیمیاوی بێت کاتێک لە بەردەم دادگا قسەدەکەن باشتر تێدەگات، کە سەروکاری لەگەڵ ئینساندا نییە، بەڵکو سەروکاری لە گەڵ کۆمەڵێک ئادەمێردی سیاسیدایە. ئەم سەردەمە سەردەمی مردنی مرۆڤ و لە دایکبوونی ئامێردی سیاسییە. ئەم ئامێردە لە هەموو شوێنێکەوە سەردەردەهێنێت و کۆی ژیان و کۆی کۆمەڵگاکان و کۆی کلتوورەکانی داگیرکردوە. ئەم ئامێردە مرۆڤی بەلاوە گرنگ نییە، بەڵکو ژیان و بوونی بۆ کۆمەڵێک ڕەهەندی سیاسی ڕووت کورتکردۆتەوە. ئەوانەی ئەمڕۆ لە عێراق خۆیان دەتەقێننەوە مرۆڤ نین، بەڵکو کۆمەڵێک ئامێردی سیاسسن. کۆمەڵێک ماشێنی دینی و ڕامیارین کە پەیوەندییەکیان بە مرۆڤەوە نەماوە. ئەمڕۆ ئێمە لە جیهانێکدا دەژین سیاسەت و دین و تەکنۆلۆژیا پێکەوە ئەم ئامێردە گەورەدەکەن و وزەی دەدەنێ، ئەنفال ئیشی ئەم ئامێردە سیاسییەیە. بیربردنەوەشی هەر لە ئیشی ئەو ئامێردەیە.

پرسیار: ئەوهۆکارانە چین کە ئەنفال لە هۆشیارییەکی سیاسی سادەوە کە تەنها لە یادکردنەوەی سەر پێیانەی ساڵانەدا قەتیسبووە، دەگوازێتەوە بۆ هوشیارییەکی کلتووری، لەو بێدەنگییەی کە خاوەنی قسە نییە دەگوازێتەوە بۆ بیرکردنەوەیەک بە دەنگی بەرز. هەروەها ئەم بێدەنگییە چەند پەیوەندی بە کورد خۆیەوە هەیە، هەم لە ئاستی بەرپرسیارییەتی کۆمەڵگای کوردی بۆ ئەنفال و هەم لە ئاستی دەستەڵاتی کوردی خویدا؟

بەختیارعەلی: ڕۆشنبیرییەکی لاوازی وەک ڕۆشنبیری کوردی ناتوانێت ئەنفال بکاتە دیاردەیەکی کولتووری.

بۆ ئەوەی ئەنفال لە دیاردەیەکی سیاسی ڕووتەوە ببێتە دیاردەیەکی ئامادە لە فەزای هۆشیاریی و بیرکردنەوەدا، دەبێت کەرەستەکانی ئەو ئامادەکردن و زیندووڕاگرتنەمان هەبێت. ڕۆشنبیرییەکی مردوو، کولتوورێک کە توانایەکی ڕاستەقینەی تەعبیر لە خۆکردنی نییە، کولتوورێک تا ڕادەیەکی زۆر هوشیاری سیاسی و کۆمەڵایەتی تێیدا لاوازە، هەستی ستاتیکی و فەلسەفی گەشەی نەکردوە، لە عەقڵییەتی پرسەوە ناتوانێت بگوازێتەوە بۆ مامەڵەیەکی عەقڵی و فیکری. پرسە سەرەتاییترین جۆری مامەڵەکردنە لەگەڵ تراژیدیادا، بەڵام گۆڕینی تراژیدیا بۆ جۆرە ساتەوەختێکی ڕەخنەیی قووڵ دژ بە کۆی ئەو ستراکتورەی تراژیدیای دروستکردوە، پرۆسەیەکی سەختە. تراژیدیا کاتێک مانای هەیە کە لە ئازارەوە بگوازرێتەوە بۆ هوشیاری، بۆ دادگایکردنێکی گەورەی دونیا، بۆ پنتی وەرچەرخان لە تەماشاکردنی شتەکاندا. پاراستنی تراژیدیا لە پێناوی خودی تراژیدیادا نییە، لە پێناوی شتێکی دیکەدایە، لە پێناوی پشکنینی مرۆڤدایە بۆ ئینسانییەتی خۆی. کە تراژیدیا بوو بە گریانی نەتەوە بەسەر چارەنوسی خۆیدا، بێئەوەی بووبێتە گریانی مرۆڤ بەسەر ماهییەت و مانای خۆیدا، ئیدی ناتوانێت ڕۆڵێک لە گێڕانەوەی کەرامەتی مرۆڤدا ببینێت. مەسەلەی بیرکردنەوە بە دەنگی بەرز دەربارەی ئەنفال، واتە بیرکردنەوە بە دەنگی بەرز دەربارەی هەر شتێک پەیوەندی بە بێنرخبوونی مرۆڤەوە هەیە.

دەبێت مایەی نرخدانان لەسەرمرۆڤی مردووبە نرخدانان لە سەرمرۆڤی زیندوو بشکێتەوە. بیرکردنەوە لە ئەنفال دەبێت پرۆسەی یادکردنەوەی مردووەکان و بە نرخکردنی مرۆڤە زیندووەکان بێت. بە کورتی دەبێت هەوێنی لە دایکبوونی جۆرە پەیوەندییەکی تازەبێت لە نێوا مرۆڤ و مرۆڤدا. مرۆڤ لە پرسەدا خۆشەویستی خۆی بۆ مردووەکان ئاشکرادەکات، بەڵام ئەم خۆشەویستییە لە دونیای ئێمەدا جۆرێکە لە ڕۆتینی ترادسیونی، جۆرێکە لە یادکردنەوەی خاڵی لە هەست و نەستی ڕاستەقینە. یادی ئەنفال واتە بیرکردنەوەیەکی دی لە ستراکتوری شتەکان. ئەنفال بەبۆچوونی من شتێک نییە پەیوەندییەکی قووڵی بە ستراکتوری کۆمەڵگای کوردی خۆیەوە نەبێت. یاخود بەرهەمی تاک و تاقانەی فاشییەتی عەرەبی بێت، یان بەرهەمی ئەو هێزە خۆفرۆش و خائینانەی دونیای کورد بێت، کە قازانجی بچوکی خۆیان لە سەروو قازانجی نەتەوەوە دادەنێن. من پێموایە ئەنفال پەیوەندیەکی زۆری بە خودی ناسیونالیزمی کوردیشەوە هەیە. ئەم ناسیونالیزمە ساڵەهای ساڵە مرۆڤ بۆ مەرگ ئامادە دەکات، کولتووری ئامادەکردنی مرۆڤ بۆ مردن، ڕۆحی ئەم ناسیونالیزمەیە. لە ناوی پێشمەرگەوە بیگرە، تا دەگاتە کۆی دروشمە بنەڕەتییەکانی حیزبە کوردییەکان، پێکڕا ئەم ڕۆحی مردنە دەیانبات بەڕێوە. کە ئەمڕۆ دەبیستین سەرۆکە کوردەکان بەردەوام دەڵێن: ئێمە بە خوێن هاتووین پتر ئەو مەرگدۆستییەمان بۆ ئاشکرادەبێت کە شەرعییەتی سیاسی کوردی لە سەر وەستاوە. ئەوە تەنیا فاشییەتی عەرەبی نییە کە بە یاسای، شەرعییەتی خوێن ، ئیشدەکات، بەڵکو ئەوە جەوهەری پرۆسەی سیاسیشە لە کوردستان. هەتا هەڵبژاردن لە کوردستان، هیچ نییە جگە لە پێداگرتنەوە لەسەر شەرعییەتی خوێن، هەر کات لە نێوان شەرعییەتی ماف و شەرعییەتی خوێندا ببێتە ململانێ، ئەوا بە دڵنیاییەوە شەرعییەتی خوێن

دەیباتەوە. هەرکات سەرۆک و سیاسییەکانی ئێمە مافی خەڵک پێشێلدەکەن، دەگەڕێنەوە بۆ حیکایەتەکانی شەرعییەتی وەدەستهاتوو لە ڕێگای خوێنەوە. بەشێکی گرنگی میکانیزمی کارکردنی ئەمجۆرە لە ناسیونالیزم، ئەوەیە مرۆڤ بۆ مردن ئامادەبکات. لێرەوە پیشەسازی مردن پیشەسازییەکی هاوبەشی ستراکتوری سیاسی فاشییەتی عەرەبی و زیهنییەتی سیاسی کوردییە، بەڵام مردن لەم هاوکێشەیەدا لە کالایەک دەچێت کە هەریەکەو وەزیفەیەکی پێدەبەخشن. مردن لەی فاشییەتی عەرەبی، کەرەستەی قڕانکردن و وێرانکردنی نەژادییە، بەڵام لای کورد مەجازی زیندوێتی و توانای فیداکاری و خۆبەختکردنە. لێرەوە مردن بەشێکی گرنگ و سەرنجڕاکێش، دەبێت مایەی سەراسیمەبوون و سەرسوڕمان بێت، بەڵام ئەنفال نەبۆتە شتێک خەیاڵی سیاسی کوردی تووشی شۆک بکات، چونکە مردن شتێک نییە عەقڵی سیاسی ئێمە ڕابچڵەکێنێت یان سەراسیمەبیکات. کوشتن یان خۆبەختکردن ئەوە جەوهەری ئەخلاقیاتی سیاسەتی کوردیشە، لێرەوە مۆراڵێک خۆی لەسەر ستایشی مردن دروستبوویێت، مردن تووشی ڕاچەنینی ناکات. ئەوەی ئەنفالی گۆڕیوە بۆ مەسەلەیەکی مرۆڤانە و گرنگ سیاسییەکان نین، بەڵکو ویژدانێکی کۆمەڵایەتی و کولتووری نوێیە کە لە سەر ڕەخنەگرتن لەم دروستبووە.

پرسیار: ئەو پێشنیارە تایبەتیانەی ئێوە چین. بۆ ئەوەی ئەنفال وەک کارەساتێکی سیاسی مێژوویی لە یادەوەری ئینسانی کوردا بە چەشنێک بمێنێتەوە کە هەمیشە جێی ئاوڕدانەوەو قسەکردن بێت لەسەری لە لایەن ئەو نەوانەی کە لە دوارۆژی کۆمەڵگەی ئێمەدان؟

بەختیارعەلی: خۆشبەختانە تەنیا سیاسەت یادەوەری نەتەوە نانوسێتەوە. سیاسییەکانی ئێمە تا ئەندازەیەکی زۆر لە نوسینەوەو تۆمارکردنی مێژوودا بڕوا و)) مصداقیە((تیان نەماوە. ئەم سیاسیانەی ئەمڕۆ لە کوردستان حاکمن مێژووی کورد و ئازارەکانی خەڵکی کورد تەنیا بۆ بەهێزکردنی چنگۆلەی سیاسی خۆیان بەکاردەهێنن. لاوازی ئەم ئیدارەیە لە لاوازی ئەدای کوردیدا لە دادگاییەکانی ئەنفالدا دەردەکەوێت. ئیدارەیەک نەتوانێت پێ لە سەر ئەوە دابگرێت کە دەبێت وەرگێڕێک لە هۆڵەکەدا بێت زمانی کوردی و عەرەبی باش بزانێت، بەرپرسیارە لە گۆڕینی ئەنفالدا لە تراژیدیاوە بۆ کێشەیەک کە نرخە ڕاستەقینە و بەها ئینسانییە ڕوونەکەی دەرناکەوێت. میللەتێک نەتوانێت لە گەورەترین و گرنگترین پرۆسەی دادگاییکردنی مێژووی خۆرهەڵاتدا دوو وەرگێڕی زمانزان و دوو پارێزەری بە سەلیقە و کارامە بنێرێتە ژووری، ناتوانێت ڕەهەندێکی ئەبەدی و جیهانی بداتە تراژیدیای خۆی. مەسەلەکە مەسەلەی پێشنیار نییە، بەڵکو مەسەلەکە گرێدراوی توانای نەتەوەیەکە بۆ خۆڕزگارکردن لە لاڵی و ئیفلیجی و بیرنەکردنەوە، بەرەو تەعبیر و ئیرادە و عەقلانییەت. جۆرێک لە مردنی ناوەکی و نهێنی لە هەناوی مرۆڤی ئێمەدا نیشتووە، مردنێک وادەکات مرۆڤی ئێمە توانای گۆڕینی نەبێت، مێگەلمەیل بێت، لەوانی دی بترسێت، فێری زمان نەبێت، فێری زانستەکان نەبێت، زانکۆکانی شوێنی دواکەوتنی زانست و عەقڵ بن، توانای تەعبیری نەبێت، بە کەم ڕازی بێت و لە

گەورەیی سڵبکاتەوە. خودی ئەم جۆرە سایکۆلۆژییەت و پێکهاتە زەینییە ناتوانێت ئەنفال بگۆڕێت بۆ شتێکی گرنگ. کە زمان ئامادەنەبێت چۆن ئەنفال بگۆڕێت بۆ شتێکی مەزن؟ کە ڕۆحی داڕشتنی هۆنەرێکی گەورە ئامادەنەبێت، بەچی ئەنفال بکەین بە بابەتێکی جاویدان و ئەبەدی؟ پێشنیار واتە پێشکەشکردنی هەندێک ڕێنمایی لە سنووری ئیشکردن و لە چوارچێوەی تواناکانی ئێستادا، بەڵام لەو باوەڕەدام ئێستای ئێمە هێزێکی ئەو تۆی تێدا نییە ئەنفال لە رووە ئینسانییە گەورەکەیدا ببینێت. لێرەوە سەختەئەنفال لە ڕۆحی پرسە دووربخەینەوە و بیگۆڕین بۆ وزە و هێزی داهێنان. یادەوەری ئێمە، یادەوەرییەکی پرسەگێڕە، یادکردنەوە لە لای لە فەزای پرسە تێناپەڕێت... ئەنفال وەک پرسە، وەک یادێکی تراژیدی دەمێنێتەوە، بەڵام ئەنفال وەک هێزێکی بزوێن بۆ سەرهەڵدانی سەردەمێکی دی، وەک سەرەتای سەرهەڵدانی دیدگایەکی تر بۆ ژیان ئەوەیان لە توانای ئێستای کورددا نییە. یادکردنەوەی ئەنفال ئەوە نییە، شەهیدەکانی ئەنفال و قوربانییەکانی لە یادنەکەین، بەڵکو ئەوەیە مرۆڤ لەم کۆمەڵگایەدا لە یادنەکەین، ڕێزی ژیان و ڕێزی ماف و ڕێزی ئازادی لە بیرنەبەینەوە. دابەشکردنی کۆمەڵگا بۆ دوو کەرت، کەرتی دوژمن و کەرتی دۆست هەڵوەشێنین، عەقڵیەتی چەپاندن و بێدەنگکردن بخەینەلاوە. یادنەکردنی ئەنفال واتە یادنەکردنی ئەو سیستمە سیاسی وعەقڵییەتە سیاسییەی ئەنفالی دروستکردوە. سوودی چییە یادی ئەنفال بکەیتەوە، بێئەوەی ڕەخنەیەکی قووڵ لەو جیهانە بگریت کە ئەنفالی دروستکردوە. یادکردنەوەی ئەنفال نابێت تەنیا یادکردنەوەی تاوانێکی گەورە بێت، بەڵکو دەبێت لە پشتییەوە هەڵویستێکی فەلسەفی بەرابەر چەمکی سیاسەت و مرۆڤ و دەسەڵات ئامادەبێت.

پرسیار: ئایا ئەدەبی کوردی بە تەعریفە جیاوازەکانیی ئێوەوە بۆ ئەدەب، چەند بەرپرسیارە لە بەردەم بیرنەکردنەوەدا لە ئەنفال؟

بەختیارعەلی: ئەو جۆرە لە واقعییەتی سەتحی کە لە شەست و حەفتاکاندا دونیای ئێمەی گرتەوە، ئەدەبیاتی کوردی بە ڕێبەستێکی ترسناک گەیاند. واقعییەتی ئێمە نە واقعییەتی سۆسیالیستی بوو، نە واقعییەتی ڕەخنەگرانە، بەڵکو واقعییەتی کاریکاتۆری بوو. خودی ئەم واقیعییەتە کە تا ئێستا فەزای ئەدەبیاتی ئێمەی بەرنەداوە، نیشانەی مردنی زمان و مردنی نیگار و باڵادەستی ئایدۆلۆژیایە. ئەدەبی ئێمە سەردەمانێکی درێژ مرۆڤی فەرامۆشکرد، خەیاڵی کردە دەرێ و واقیعی بۆ وێنەیەکی سەرەتایی و سادە کورتکردەوە. مامەڵەکردن لەگەڵ تراژیدیایەکی گەورەی وەک ئەنفالدا، پێویستی بە ڕوانینێکی دیکە بۆ مرۆڤ و کۆمەڵگا و ئەدەب هەیە. واقعییەتی کاریکاتۆری لە وێناکردنی تراژیدیا بچوکەکان و وێنەگرتنی دیمەنە ئاساییەکاندا نوشوستی هێنا، نەیتوانی ئازارە بچوکەکانی نەتەوە و غەمە سادەکانی ئینسان بەرجەستەبکات، ئێستا چۆن دەتوانێت ئازارە گەورەکان تۆماربکات. ئەمجۆرە واقیعییەتە نەوەیەکی لە نوسەران بەرهەمهێنا ناتوانن دونیا لە قووڵایدا و خەیاڵ لە بێسنوریدا بژین.

ئەدەب چەند باسی سیاسەت و نەتەوە و مێژوو بکات، دواجار لە جەوهەردا وەزیفەکەی ئەوەیە باسی مرۆڤ بکات، نەوەک باسی چین و نەتەوە و مێژوو، هەر ئەدەبێکیش نەیتوانی مرۆڤ وەک بوونەوەرێک لە جەنگی چارەنوسی خوێدا وێنابکات ئەدەبێکی بێبایەخە. بەڵام ئەدەبی واقیعی ئێمە وەک کۆی کولتووری کوردی شتێکی دەربارەی مرۆڤ پێ نییە، لە باشترین حاڵدا دەتوانیت پرسە بۆ مردوەکان بگێرێت، ئێمە بەرابەر چەمکی، کۆمەڵگای پرسە،، دەتوانین قسە لەسەر،، ئەدەبیاتی پرسە،، ش بکەین، بە کورتی ڕاموایە ئەدەبیاتێک نەتوانێت قووڵ قسە لەسەر مرۆڤ و جوانی بکات، ناتوانێت قسە لەسەر ئەنفالیش بکات. گەر قسەشی کرد لە لاواندنەوە و گریەکاری بەولاوە هیچی دیمان پێشکەشناکات.

پرسیار: ئایا ئاستی ئەو ترسە شاراوەیەی لای ئینسانی کورد هەیە بەرامبەر کوردبوونی خۆی، ترسێکە خاوەنی هێزێکی ڕۆشنبیری وایە کە بتوانێت لە بری تۆڵە خۆی بکات بەهێزێک کە هەڵگری لێبوردن بێت. ئایا ئەم هێزە چەند دەستەڵاتی کوردی لێی بەرپرسیارەو چەندیش کۆمەڵگەی کوردی و ڕۆشنبیرەکانی بەرپرسیارن لە پێشاندانی؟

بەختیارعەلی: بەهێزکردنی ڕۆحی لێبوردن، وەزیفەیەکی سیاسی ڕۆشنبیری هاوبەشە. هەر بانگەوازێکی سیاسی بۆ لێبوردن، بەبێ زەمینەیەکی فیکری و ئەخلاقی پتەو، بە نوشوست کۆتاییدێت. هەرپرۆژەیەکی فیکری و کولتوریش بۆ لێبوردن گەرلە سیاسەتدا ڕەنگنەداتەوە، بە دڵنیاییەوە لە سنووری تێزی تیورییەوە ناگوازێتەوە بۆ ئاستی هۆشیاری کۆمەڵایەتی . لێبوردن یەکێکە لەو جەمسەرە گرنگانەی کە تێیدا ئەخلاقی کۆمەڵایەتی و ئەخلاقی فیکری دەبێت شان بە شانی یەک کاربکەن. دیارە ڕۆشنبیران بەر لە هەر گروهێکی دی، مانا فیکری و ئەخلاقییەکانی لێبوردن دەدۆزنەوە. دین و سیاسەت ئەمرۆ بەجۆرێکی کوشندە هەموو ئەگەرێکی پێکەوەژیانیان لە هەرێمی ئێمەدا کوشتوە. ڕۆژ دوای ڕۆژ دین لە لێبوردن دووردەکەوێتەوە. ئەمرۆ دینگەرایی شوێنی ڕەگەزگەرایی گرتۆتەوە. فاشییەتی سەدەی بیست ڕیشەکانی دەچووەوە سەرڕاسیسزم، بەڵام فاشییەتی هاوچەرخ ڕیشەکانی دەچنەوە سەر دین. دیارە شەڕ لەگەڵ فاشییەتی دینیدا سەختترە نەک شەڕ لەگەڵ ڕاسیزمدا. ڕاسیزمی دینی کە ئەمرۆ گروپە ئیسلامییە توندڕەوەکان و بیریارە سەلەفییەکان نوێنەریەتیدەکەن، ڕووبەرێکی بۆ پێکەوەژیان و تۆلێرانس نەهێشتۆتەوە. ئەمرۆ شەڕی ڕۆشنبیران لەگەڵ کۆی سیستمی سیاسیدا شەڕی تۆلێرانسە. هەر کولتوورێک، هەر پێکهاتێکی فیکری، هەر تێزەیەکی فەلسەفی لەسەر ئەوە بونیادنرابێت، کە تەواوی گوناهەکان بخاتە ملی ئەوانی دی و خۆی پاکیزە و بێگەرد ببینێت، لە خزمەتی فاشییەتدایە. فاشییەت بریتییە لە ستایشی خود و نەفرەتکردن لە وانی دی. هەر کۆمەڵگایەک نوقمی ستایشکردنی خۆی بوو، نوقمی کوێری بوو دەرهەق بە کێشەکانی ناو خۆی، کۆمەڵگایەکە بەرەو خلیسکان دەڕوات. ترسناکترین شتیش ئەوەیە گروهێکی دواکەوتوو تووشی ئەو دەردی خۆئەڤینییە ببێت. بەعس بۆبوو بە هێزێکی ترسناک؟ وەڵامەکە ئەوەیە: چونکە هێزێکی بوو لە ڕووی فیکری و لە ڕوویڕیشەی

کۆمەڵایەتییەوە دواکەوتوو، بەڵام هێزێکی مادی و سەربازی ئەوتۆی کەوتە بندەست تووشی عەشقێکی کوشندەی خۆی کرد. ئەمڕۆ لە کوردستان ئەگەری سەرهەڵدانی ئەو جۆرە خۆئەڤینییە سیاسییە هەیە، هێزە سیاسییەکانی کورد، بە حوکمی ئەو هێزە ئابوورییە گەورەیەی کەوتۆتە بندەستیان، ئەگەری هەڵخلیسکانیان بۆ باوەشی توندڕەوی و نابینایی زۆر گەورەیە. خودی ڕەشنوسی ئەم دەستوورە نوێیە پڕە لە هێماو ئاماژە بۆ تەقدیسکردن، بۆ سەپاندنی ڕێزو خۆئەڤینی. ئەوانەی پرۆژەی دەستووری هەرێمیان نوسیوە، بەدیوێکدا نوقمن لە فەزای بیرکردنەوەی سەلەفیدا و بە دیوەکەی تریشدا عەقڵییان بەرهەمی ئەو زمانە بەلاغییەیە کە لەم چەند ساڵەدا دامەزراوە. بەلاغەتێک کە لە سیاسییە گەورەکانەوە تا بێژەرە تەلەفزیۆنییە نە خوێندەوارەکان و ڕۆژنامەنوسە حیزبییەکان قسەی پێدەکەن. بەلاغەتێک وشەی دیموکراسییەت و مافی گۆڕیوە بۆ وشەی بێناوەڕۆک وبێکرۆک، بۆ شازاراوەی ناو سیستمی پڕوپاگەندەی سیاسی، نەوەک بۆ شازاراوەی ناوسیستمی فیکری و ئەخلاقی. نە بینینی ئەم جۆرە دۆخە و سەرسامبوونی سەلەفییەتی کوردی بە بڵقە سیاسییەکانی خۆی، هۆکاری گەورەی ئەم کێشەیەن. ئێستا چووینەتە دۆخێکەوە سیاسییەکانی کورد جگە لە تەلارەکانی خۆیان و بازاڕە گەورەکانیان و فرۆکەخانەکانیان بەولاوە هیچی دی نابینن. ئەمە گەورەترین مەترسی سەر پێکەوەژیانە، دەسەڵات هەر کات ڕووە تاریک و تراژیدییەکەی خۆی نەبینی و تەنیا چاوی لەسەر هێزی ئابووری و سەربازی و سیاسی بوو، بەرەو گەندەڵبوونێکی ناوەکی ترسناک دەڕوات. نازییەت دەرەنجامی شانازیکردنی کوێرانەبوو بە دەستکەوتە ئابووری و سەربازییەکانەوە، لەبری ئەوەی گەشەی کۆمەڵگا بە غەشەی مافەکان و ئازادییەکان بپێون، بە پێچەوانەوە گەشەی ئابوری وەک چەکی سەرکووتکردنی ئازادییەکان بەکاردەهێنن. گەشەکردن لە کوردستان و گردبوونەوەی لە دەستی دەسەڵاتداراندا، بە لە دایکبوونی جۆرێک لە نەرجسییەتی حیزبی کوشندە کۆتاییهاتووە، کە دەسەڵاتی کوردی تووشی جۆرێک لە لووتبەرزی نامرۆڤانە کردوە. لە مجۆرە فەزایەدا لێبوردن و تۆلێرانس بەشێکن لە بەلاغەتی سیاسی، نەوەک بەشێک بن لە هۆشیاری ئەخلاقی مرۆڤەکان. شەڕی ڕۆشنبیریی ئێمە دەبێت ئاراستەی ئەو خۆئەڤینییە ترسناک و دیدکوژە بکرێت، کە وادەکات دەسەڵاتێک لە دایکبێت بەدنازییەکی ناڕەوا بەسەر تەواوی کۆمەڵگادا بکات. ئێستا حکومەتێک لە کوردستاندا هەیە لایەنی کەمی دادپەروەری کۆمەڵایەتی دابین نە کردوە، بەرابەر بەوەش دەیەوێت ڕێز و قودسییەتی خۆی بکات بە دەستوور و یاسا. فاشییەت لێرەوە گەرا دەخات، لێرەوە زیهنییەت و سایکۆلۆژییەتی کەسی بێڕەحم و کورتبین لە دایکدەبێت. هەر کۆمەڵگایەک حوکمی پێشوەخت بەسەر نەوەکانی خۆیدا بسەپێنێت، لە لێبوردن و پێکەوە ژیان دوور کەوتۆتەوە. جەوهەری ئەو دەستوورەی ئەمڕۆ لە کوردستان دیالۆگی لەسەر دەکرێت، ئاوێنەی ئەو شیزۆفرینییا ئەخلاقییەیە کە نوخبەی سیاسی کوردی تیادەژی... کە ئەویش سەپاندنی حوکمی موتڵەقە بە میکانیزمەکانی دیموکراسییەت، سەپاندنی مێگەلگەرای و جەماوەرگەراییە بەرابەر دەنگی دیالۆگ و عەقڵ، سووککردن و ڕیسواکردنی ڕۆحی فیکرو ڕۆشنبیرییە لە پێناوی جوانکردن و دیکۆرکردنی دەسەڵاتدا. لە فەزایەکی ئاوهادا ئەستەمە

مرۆڤ قسه له ئه‌خلاقی لێبوردن بكات. لێبوردن چه‌مكێكه پابه‌ندی چه‌مكی ماف و یه‌كسانی و هاویه‌كی كۆمه‌ڵایه‌تییه... مێژووی حیزبی كوردیش، مێژووی ئه‌و هیستریا گه‌وره‌یه‌یه كه ئه‌م نوخبه‌یه له دوای ڕاپه‌ڕینه‌وه له پێناوی ده‌سه‌ڵاتدا تووشیبووه، هیستریایه‌ک كه كۆمه‌ڵگای مه‌ده‌نی، به‌رزڕاگرتنی فیكر، ئازادكردنی قه‌زا و دادگاكان، شه‌فافییه‌تی ئابووری بوونه‌ته یه‌كه‌مین قوربانی ئه‌م ده‌رده. ئه‌مڕۆ لێبوردن له كۆمه‌ڵگای ئێمه‌دا مانای دادپه‌روه‌ری كۆمه‌ڵایه‌تی و كه‌مكردنه‌وه‌ی ده‌سه‌ڵاتی بێسنوور و موتڵه‌قی نوخبه‌ی حاكم كه دوور له هه‌ر چاوه‌دێرییه‌كی ڕاسته‌قینه ئیشده‌كه‌ن. لێبوردن ته‌نیا لێبوردن نییه له‌وانه‌ی كه تاوانیان به‌رابه‌ر گه‌لی ئێمه تۆماركردوه، به‌ڵكو داڕشتنی سیستمێكی كۆمه‌ڵایه‌تی نوێیه تییدا ده‌سه‌ڵات هێند نه ئاوسێت و فووی تێنه‌بێت، بكه‌وێته سه‌رووی هه‌مووانه‌وه، له هه‌ر شێنێكدا ده‌سه‌ڵات له سه‌روو هه‌موو خه‌ڵكه‌وه بوو، كۆنترۆڵكه‌ری ڕه‌ها بوو، ئیدی قسه‌كردن له تۆلێرانس جگه له به‌لاغه‌تێكی بۆش به‌ولاوه هیچ نییه. ئه‌مڕۆ ئێمه له كوردستان ڕۆژگاری زێڕینی به‌لاغه‌تی بۆش و ڕیتۆریكی سیاسی پوچ ده‌ژین. لێره‌وه وشه‌ی لێبوردنیش له مانا ڕاسته‌قینه‌كان خاڵی بۆته‌وه.